

Sjelens ingeniørkunst. Om psykologien og psykologenes selvforståelse

Tor-Johan Ekeland

Sjelens ingeniørkunst. Om psykologien og psykologenes selvforståelse

Er det samsvar mellom hva psykologien er og hva den gjør? Jeg ønsker i denne artikkelen å (gjen)reise en debatt om psykologiens grunnlagsproblemer, og vise at dens historiske røtter griper inn i vår tid.

ILLUSTRASJON: JILL MOURSUND

Det sies ofte som unnskyldning for manglende vitenskapelige sannheter at psykologi er en ung vitenskap. Desto mer bemerkelsesverdig er det at som profesjon har faget hatt en formidabel vekst og

utbredelse i vestlige land, særlig i de siste tiårene. Er profesjonaliseringen en følge av at psykologi som vitenskap likevel har oppnådd et modenhetsnivå som gir vitenskapelig «garanti» for praksis?

Psykologforeningen er satt til å passe på psykologene, men hvem passer på psykologien?

Vi vil helst tro at psykologien kom før psykologene, og at moderne profesjoner har vokst på vitenskapens grunn. Kan det være omvendt, at det er anvendelse og profesjonalisering som har «skapt» psykologien? Og hva slags forhold bør det være mellom psykologi som vitenskap (akademia) og psykologi som profesjon? Som vitenskap er man forpliktet kun på dette: å søke sannheten. En profesjon vil primært hegne om at den er nyttig. Psykologforeningen er satt til å passe på psykologene, men hvem passer på psykologien? I takt med psykologiens ekspansjon og utbredelse har kritikken vært økende. Mens man internt i faget alltid har hatt kunnskapsdebatter, er det påfallende at mye av kritikken mot psykologiens samfunnsmessige rolle har kommet utenfra (f. eks. Cushman, 1995; Furedi, 2004; Hillman & Ventura, 1994; Jacoby 1977/1975; Laschs, 1979; Nolan, 1998; Polsky, 1993; Rieff, 1987/1965; Sennet, 1986/1977), og ifølge Prilleltensky (1989, 2001) fått liten oppmerksomhet i psykologien selv. En analyse av Tidsskriftet for perioden 1974–2007 underbygger dette når det gjelder norsk psykologi (Bruland, 2008). Hvordan kan det forstås? Er psykologien som profesjon så beruset av sin suksess at selvkorreksjonen ikke kommer til orde? Eller ligger det i psykologiens konstitusjon at den har begrenset kapasitet for desentrert selvobservasjon? En analyse av dens barndom kan kaste lys over det. I denne artikkelen skal jeg med denne som bakgrunn forsøke å vise at det er et misforhold mellom det psykologien gjør, og det den pretenderer å være. I den grad dette skjules, vil psykologien kunne spille en ideologisk rolle.

Psykologi som «de to kulturer»

Forestillingen om psykologi som *en* vitenskap er en myte – i alle fall fra et epistemologisk perspektiv. Mens mangfold i enkelte disipliner kan være uttrykk for modenhet, gjenspeiler de uttallige subdisipliner i psykologien mangel på en eksplisitt ontologi og en sammenbindende epistemologi. Det er liten tvil om at de fleste epistemologiske spenninger og motsetninger i vitenskapen generelt, kan gjenfinnes innen psykologiens mangfold. Med henvisning til C. P. Snows velkjente problematisering av forholdet mellom naturvitenskapene og humanvitenskapene i klassikeren «De to kulturer» kunne en ha sagt at psykologi *er* de to kulturene (Snow, 2001/1959). Dette gjenspeiles for eksempel i

hvordan psykologi defineres i en av de mest solgte introduksjonsbøker i faget (Hilgard & Atkinson, 1967). Tidlig på syttitallet var det lagt vekt på ambisjonen om å kunne *forklare* atferd med sikte på *prediksjon og kontroll*, en språkbruk forankret i den ene kulturen (kausaltitet). Definisjonen i samme bok på åttitallet var supplert med ambisjonen om å *forstå*, som er hermeneutisk og hører den andre kulturen til (intensjonalitet). Det er likevel liten tvil om at det er førstnevnte som har vært omdreiningspunktet i psykologiens selvforståelse og identitetskonstruksjon.

Identitet

Psykologiens gjenstandsfelt er individet; det betinger en avgrensning «nedover» i forhold til de biologiske fagene (underindividuelle) og «oppover» til kultur- og samfunnsfag (overindividuelle). Siden de fleste trolig vil akseptere som uproblematisk at mennesket både er natur og kultur, skulle en tro at dette faget i kraft av sitt gjenstandsområde burde ha potensial til å forene «de to kulturer». Slik er det ikke – og som for eksempel Grennes (2009) formidler fra Psykologisk institutt ved Universitetet i Oslo, har de faglige motsetningene tidvis vært mer ødeleggende enn inspirerende. Når psykologien, som nå selv fremstår som terapifag, ikke har vært i stand til å lege sin egen epistemologiske pine, kan det være fordi psykologien nettopp har hatt denne kulturelle splittingen som sin forutsetning. Den er nemlig dypt forankret i det vestlige epistemet fra Platon til Descartes, og av Descartes artikulert i «arbeidsdelingen» mellom kirken og vitenskapen i domenene *res cogitans* og *res extensa*. Så lenge kirken fikk beholde jurisdiksjonen over det sjelelige (*res cogitans*), kunne vitenskapen boltre seg i utforskning av den materielle verden (*res extensa*) (Bernal, 1978). Vitenskap (Science) er derfor i utgangspunktet synonymt med naturvitenskap.

Psykologiens historie, slik den kan finnes i de fleste introduksjonsbøker, handler som identitetskonstruksjon om et fag som kjempet seg fri fra metafysikken og filosofiens luftige spekulasjoner til vitenskapens klare og gjennomborende empiriske lys. Og *res cogitans* gjenfødtes som *res extensa* i et laboratorium i Leipzig i 1879. Wilhelm Wundt (1832–1920) fremstilles vanligvis som den som gjorde psykologi til Science ved å underlegge psykologiske problemstillinger eksperimentalvitenskapens metodekrav. En «ny psykologi» var født – en naturvitenskapelig tilnærming til sjelslivet. Folk fra hele verden valfartet til sjelens laboratorium – ingeniører, medisiner, fysiologer, filosofer og teologer. Kopier av Wundts laboratorium oppsto etter hvert ved de fleste ambisiøse læresteder, også i Norge gjennom grunnleggelsen av Psykologisk institutt i Oslo på basis av teologen Anathon Aalls eksperimentalpsykologiske kompetanse (Gullestad, Killingmo & Magnussen, 2009). Det er en historisk ironi i denne fortellingen at Wundt selv aldri så på sin

eksperimentalsykologi som annet enn et hjelpemiddel i et forsøk på å skape en mer overordnet og helhetlig psykologi (Wundt, 1920). Dette var en psykologi basert på etnografiske studier av human kultur, som han selv skrev åtte bind om, og som plasserer ham i «den andre kulturen» (Danziger, 1990). Også hans norske disippel, Anathon Aall, søkte etter hvert tilbake dit og til sitt opprinnelige fag: religionshistorie (Teigen, 2009).

Den andre kulturen

Samtidig med etableringen av laboratoriet i Leipzig kom Wilhelm Dilthey (1833–1911) med sitt velkjente kontrapunkt om de to kulturer i utsagnet om at naturen kan en *forklare* (erklären), men mennesket må en *forstå* (verstehen). Om psykologien hadde søkt sin identitet med sistnevnte som utgangspunkt, kunne helten ha vært psykologen Franz Brentano (1838–1917). Samme år (1874) som Wundt skrev *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, publiserte han *Psychologie vom empirischen Standpunkte*. Brentanos bidrag var å argumentere for at bevisstheten og det mentale ikke kunne studeres som statiske fenomener eller som ren form, bare som sitt innhold eller som handlinger og aktiviteter. Det mentale er *intensjonalt*, det handler alltid *om* noe. Slik inspirerte han en av sine studenter, Edmund Husserl (1859–1938), til å utvikle fenomenologien. Husserl holdt i 1935 en forelesningsrekke med tema «The Crisis of European Sciences and Psychology». Hvilken krise talte Husserl om? Jo, den skjebnesvangre utskillelsen av en prediktiv naturvitenskap fra en verden av menneskelig erfaring og subjektivitet, eller en separasjon i de to kulturer, for å kople til Snows bilde. Fenomenologien var Husserls tilbud om kriseterapi (Carr, 1987). Denne, på mange vis psykologisk funderte, erkjennelsesteorien finnes i dag redusert til en beskjeden plass blant psykologiens mange subdisipliner.

Epistemologisk revolusjon

Det er likevel utenfor laboratoriet psykologien vokser, og først etter at den gir opp Wundts ambisjon om introspeksjon og studiet av individet (N=1). I og med den psykometriske vendingen blir individet oppgitt til fordel for studier av statistiske gjennomsnittsindivid, og Wundts ambisjon om at psykologiske fenomener måtte være observerbare, forkastet. Det var nok at de var hypotetiske, noe som medførte et konseptuelt anarki og en ukritisk vekst i alle slags psykologiske fenomener (Danziger, 1997:139). Mangel på begrepsavklaring ble kompensert med empirikerens hang til operasjonisme (intelligens er det man måler med intelligenstester). I praktisk forskning ble opplegget som regel å relatere atferd (avhengig variabel) til mulige årsaker (uavhengige variabler), enten disse var biologiske, kognitive eller sosiale. I stedet for å analysere sammenhengenes mening, utlegges de

kvantitativt «som om» kausalitet. I neste omgang glemmes «som om» fordi kausalitet er en regulativ ide i denne psykologien. For uten kausalitet undermineres psykologiens instrumentelle imperativ om å kunne kontrollere og predikere. Denne kausalorienterte epistemologien har medført at det i psykologien finnes mye forskning om individer, men lite om *personer*; mye om atferd, men lite om *handlinger*; mye om mentale tilstander, men lite om *subjektivitet* og *mentalitet*; mye om kognisjon, men lite om *mening*; mye om responser og reaksjoner, men lite om *intensjoner* og *aksjoner* (agency). I jakten på de akontekstuelle og universelle psykologiske mekanismer har man i denne tradisjonen basert seg på den implisitte ontologiske forutsetningen at fenomenene eksisterer som en uavhengig gitt realitet (objektontologi). Målet for vitenskapen blir da å benytte sine metoder til å avdekke denne realiteten og de lovmessige sammenhengene som får «maskineriet » til å fungere (Danziger, 1990). Denne forhåndsdefinerte oppfatningen av «vitenskapelighet» skapte paradoksalt nok en subjektløs psykologi. Metodenes betydning som identitetsmarkører har åpenbart vært viktigere enn fenomenene en studerte. Sigmund Koch (1917–1996), den amerikanske brobyggeren mellom de to kulturer, hevdet nettopp dette og bemerket ironisk at det gjør psykologien til en unik vitenskap (i Robinson, 2001).

Status presens

Det skal ikke benektes at det finnes fenomener i psykologiens gjenstandsfelt som lar seg studere innenfor en antatt objektontologisk epistemologi, og at man også langs denne veien kan komme frem til vesentlige innsikter. Derimot skal det hevdes at som mainstream og identitetsgivende plattform for en vitenskapelig psykologi som påberoper seg bæreevne for en meget ekspansiv profesjon, er denne psykologien en spinkel og smal konstruksjon. For så vidt er dette ingen ny påstand. I 1950 fikk Sigmund Koch i oppdrag av den amerikanske psykologforeningen å redigere en oppsummering av psykologiens «vitenskapelighet ». Resultatet ble publisert i flerbindsverket *Psychology: A Study of a Science*. Koch konkluderte med at psykologien bare hadde lyktes som deskriptiv vitenskap, og la til: «The entire subsequent history of psychology can be seen as a ritualistic endeavor to emulate the forms of science in order to sustain the delusion that it already is a science» (Koch, 1959–1963). Koch, som døde i 1996, var i hele sitt forfatterskap en bitende kritiker av mainstream psykologi; en psykologi som i redselen for ikke å være vitenskapelig nok, ofret de vesentlige menneskelige spørsmålene til fordel for metodologisk ritualisme. Han kalte dette «en kognitiv patologi» og fortolket den, slik det er argumentert for her, til å ha sitt opphav i fagets historiske tilblivelse. Substansielt argumenterte han for å bringe psykologien nærmere de humanistiske fagene (den andre kulturen) og at en slik kritisk human psykologi måtte funderes i en kontekstuell sensitiv og meningsorientert

tilnærming til menneskelig «agency». Han ga imidlertid opp å forene «de to kulturer» (Koch, 1993). Andre holder likevel ambisjonen levende, og til tross for at betegnelsen «krise i psykologien » ble påstått allerede i 1899 (Willy, 1899 sit. i Goertzen, 2008), er den fremdeles gjennomgripende og konfliktskapende, slik Goertzens (2008) oppdatering viser.

Til tross for «krisen» har psykologien hatt en voldsom vekst i form av akademiske institusjoner og en ekspansiv flora av vitenskapelige tidsskrifter. I hovedsak er det fortsatt den psykologien som Koch kritiserte, som er mainstream og identitetsgivende. Men som hans kritikk impliserer, må en ikke la vitenskapelighetens fasade skygge for manglende substans. Kochs karakteristikk har etter min mening fortsatt relevans, og en kan heller ikke fornekte at ut fra denne psykologiens egne ambisjoner, er de vitenskapelige resultatene fortsatt magre. Regelmessighetene er små, lovmessighetene mangler, korrelasjoner lave, sammenhengene ofte pseudoempiriske, og antall faktorer som spiller en rolle ved psykologiske fenomener, er nærmest ubegrenset (Smedslund, 1995; Smedslund, 2009; Teigen, 2002). «Sannhetene» som utlegges, er vanligvis hentet fra aggregater med relativt liten forklart varians, og følgelig et spinkelt grunnlag for å oppfylle ambisjonen om prediksjon på individnivå. I tillegg, må det erkjennes, har mange av de postulerede nomotetiske sammenhengene vist seg å ha sin generaliserbarhet begrenset til kulturelle forutsetninger; dvs. at psykologien i hovedsak er en vestlig psykologi (Nisbett, 2003). Og siden psykologiens ambisjon har vært å bli Science, må en tåle en sammenligning med utviklingen i andre naturvitenskapelige disipliner som fysikk, kjemi og biologi. Slike disipliner har, gjennom teoribygging og teorifalsifisering, utviklet teoretisk sanering. Noen få grunnleggende teorier bærer det meste. I psykologien har de «store» teoriene brutt sammen, det er ingen teoretisk konsensus; og teoretisering, engang sett på som vitenskapens varemerke, har blitt erstattet av empirisk pragmatisme.

Psykologi som praksis

Hvorfor ble denne psykologien likevel en suksess? Kort og godt fordi den viste seg å være nyttig, den kunne brukes til noe, dedikert som den var på et instrumentelt imperativ (prediksjon og kontroll). Troen på at det er vitenskapens egen sannhetsimpuls alene som styrer utviklingen (eller avviklingen) av et fag uavhengig av den historisk-kulturelle konteksten den er en del av, er i dag å betrakte som helt utilstrekkelig. Psykologiens etablering og fremvekst er et modernitetsprosjekt, en del av vår kollektive forestilling om at kunnskap, særlig den vitenskapelige, skulle slå over i rett handling og

forbedre menneskers vilkår og fremtid (Liedman, 1999). Statsdanning og modernisering skapte samfunnsinstitusjoner som omformet forholdet mellom stat og folk. Etter den industrielle revolusjon og gradvise etablering av velferdsstaten er individet ikke bare borger, men også klient. De nye styringsutfordringene handler om å styre individer og grupper. En forutsetning for dette var at individene var synliggjort, kategorisert og kalkulert på en hensiktsmessig måte. Et nytt fag ble født. Statistikk, som betyr «statens vitenskap», skulle gjøre det mulig å transkribere egenskaper ved en populasjon til en form som gjorde styring mulig. I perioden fra 1820 og utover var det ifølge Ian Hacking (2002: 49) en eksplosiv aktivitet i telling og katalogisering av alle tenkelige (og utenkelige) menneskelige variasjoner. Spesielt ble det viktig å skaffe seg oversikt over fattigdom og ulike former for sosiale og moralske avvik. Rune Slagstad skriver om perioden fra slutten av 1800-tallet og første del av 1900-tallet: «En vifte av reformprosjekter sprang ut av det pedagogisk-demokratiske kunnskapsregime fra oppdragelsesanstalter til steriliseringsprogrammer. Tidens reformer var normalitetsreformer – eller først og fremst normalitetsvern som ga kollektivet og myndigheter rett til inngrep. Forutsetningen for inngrep var identifikasjon og utskillelse» (Slagstad, 2008:59). I positive vitenskaper impliserte man at måling i seg selv ville avsløre fenomenenes sanne natur (Gould, 1996) og i menneskevitenskaper som *biometri* og *antropometri* hadde man gjort seg mye bry med å utvikle apparatur og målemetoder som for eksempel kunne klassifisere folk etter hudfarge, hårkvalitet, tykkelse og form på leppene, skalleform og diverse andre attributter (Guthrie, 1998). Denne fysiske antropologien, med sine velutviklede empiriske metoder, hadde lenge gjort seg gjeldende før psykologien ble født. Selv om den etter hvert ble diskreditert, ble tankegangen med forventninger overført; at man kunne differensiere mellom menneskegrupper i forhold til mentale og ikke bare fysiske egenskaper (Guthrie, 1998).

Er psykologien som profesjon så beruset av sin suksess at selvkorraksjonen ikke kommer til orde?

Testpsykologien

Psykologiens teknologiske gjennombrudd kom likevel med testpsykologien. Francis Galton, Karl Pearson og Charles Spearman utviklet statistikken til et instrument som kunne materialisere teorien om individuelle forskjeller. Siden enhver kvalitet i en populasjon kunne tenkes som variasjon etter normalfordelingskurvens prinsipp, ble variasjonen samtidig «fanget» og gjort predikerbar. Individet kunne plasseres innenfor variasjonen av den menneskelige natur. Gjennom utvikling av psykometrien hadde psykologien skaffet seg teknologi til å gjøre dette i forhold til mentale

kapasiteter, og statistiske normer og verdier ble både en del av våre forestillinger om psykologiske realiteter (normalitetsdiskurser) og viste seg nyttig i samfunnet ved seleksjon og differensiering av personell i arbeidsliv, i det militære og i skolen. I lys av den ene kulturen (objektontologi) vil en forstå dette som at psykologien avdekker en gitt variasjon. Fra den andre kulturen (subjektontologi) ville en ikke ta fenomenen som «ferdige» uten å spørre hva som har gjort dem ferdige (jf Skjervheim, 1974). Mens våre teorier om naturen er utvendige til sin gjenstand, vil teorier om menneske og samfunn i prinsippet kunne forme det den teoretiserer om (Hacking, 1999). Synspunktet vil da være at psykologien ikke bare avdekker, men skaper. Individet, ikke lenger unikt og utilgjengelig, blir åpnet opp og beskrevet, klassifisert, kvantifisert og kalibrert som grunnlag for prediksjon, kontroll og vurdering. Det er formålet som styrer kunnskapen.

Fra praksis til profesjonalisering

Analytikere som Karl Marx, Friedrich Nietzsche, Max Weber, Jürgen Habermas og Michel Foucault (blant mange andre) har alle på ulike måter fremhevet objektivisering, kalkulasjon og instrumentalisme som helt sentrale verdier i fremveksten av moderniteten, kapitalismen og vestlig industrialisme. Ikke minst har Michel Foucault vist hvordan kunnskap og makt er sammenvevd (Foucault, 1972), og hvordan utviklingen av liberale demokratier utvikler en styring av individet som beveger seg fra panoptisk overvåking til internalisert selvstyring (Foucault, 2002). Inspirert av Foucault har den britiske sosiologen Nikolas Rose nettopp analysert psykologiens nyere fremvekst i et slikt perspektiv (Rose, 1998, 1999).

I et perspektiv som dette kan psykologiens gjennombrudd som positiv vitenskap fortolkes ut fra dens forventede «rasjonaliseringsbidrag». På samme måte som naturvitenskapen hadde gitt oss teknologi til å beherske naturen, innebar rasjonaliseringstanken også ambisjonen om å forbedre menneske og samfunn, ikke minst gjennom å kunne tilpasse menneskets egenskaper til en optimal plass i samfunnsmaskineriet. Modernitetens helteprofesjon var ingeniøren. Og det var ingeniøren Frederick W. Taylor som, gjennom *Scientific management*, indirekte åpnet opp for psykologien i arbeidslivet. Taylors tankegang var at en gjennom vitenskapelige studier av arbeidernes tidsbruk og operasjoner kunne effektivisere arbeidslivet. Samme år (1911) som Taylor ga ut *The principles of scientific management*, kom også boken *Psychologie und Wirtschaftsleben*, det første arbeidet om hvordan psykologien kunne brukes for samme formål. Forfatteren var Hugo Münsterberg (1863–1916), elev av Wundt. I 1914 kom *Grundzüge der Psychotechnik*, som omhandler praksis på mange felter, også psykoterapi, som han anså som spesialområder av psykoteknikken. Gjennom

dette begrepet knyttes sjelen og teknikken sammen – og sjelen gjøres til gjenstandsområde for ingeniørkunst. Münsterberg, som William James sørget for kom til US A, ble en handelsreisende i psykologi og etter hvert særdeles innflytelsesrik. Han argumenterte for at psykologien bare kunne ha sin berettigelse dersom den ble nyttig, uttrykt slik i et brev til ledelsen ved Harvard: «The period of pure theoretical psychology is closed (?). I should neglect my duties if I were not to join and try to lead in the movement towards applied psychology» (sit. i Erikson, 1999: 63). Dette ble også amerikansk psykologis program, som senere kulminerte i profesjonsdanning.

Gjennom psykoteknikken, ikke minst intelligenstestene, ble psykologien spredt til store deler av verden. Testene ble i Norge ansett som «et løfterikt redskap i folkehypienens tjeneste» (Slagstad, 2008:60). I utbyggingen av velferdsstaten i den norske etterkrigstiden var kunnskapsoptimismen stor, og ideer om *normalisering* gjennom sosial ingeniørkunst fremtredende. I skolen ble testpsykologien og psykotekniske prøver en del av ambisjonen om å skape «rasjonelle driftsmåter i skolevesenet på linje med hvordan man ellers gjorde det i industri og landbruk» (Slagstad, 1998: 373). Som politisk regime utviklet Arbeiderpartistaten etter 1945 en statsform som drastisk utvidet sin styringskapasitet ved å inkludere nye eksperter og vitenskaper. Det er da ikke tilfeldig at statsminister Einar Gerhardsen holder en inspirerende tale på den første nordiske psykologikongressen i 1947. Han anså psykologi som menneskekunnskap på vitenskapelig grunn, og hadde store forventninger til fagets bidrag for bygging og utvikling av velferdsstaten (Strand, 2009). Det er likevel veksten i den kliniske psykologien som bringer psykologen frem i offentligheten og legger grunnlag for profesjonalisering. Ekspansjonen kom først og fremst i US A under og etter krigen. På slutten av 60-årene var den kliniske psykologien etablert som dominerende disiplin (Schultz & Schultz, 1987). Forutsetningene i Norge var utbyggingen og differensieringen av offentlig sektor fra 1950-tallet og fremover. De faglige modellene ble hentet fra US A, og legitimiteten for mentalhygiene og psykologiens innpass i helsevesenet skapes ikke minst gjennom Verdens helseorganisasjons utvidede helsebegrep. I norsk målestokk kulminerte dette i psykologloven i 1973 og utbyggingen av de psykologiske embetsstudiene (Christiansen, 1984). Psykologien og psykologenes virksomhet involveres således i den politiske forvaltningen som samfunnsingeniører i den sosialdemokratiske reformpolitikken (Slagstad, 2008). En av de viktigste entreprenørene, Bjørn Christiansen, omtaler dette som en ny epoke, og det epokegjørende handler om den samfunnsmessige funksjonen som psykologene her trekkes inn i: «(?) embetsstudiene ved universitetet har som formål å utdanne og kvalifisere personer for spesielt lojalitetskrevede arbeidsoppgaver innenfor statsstell og forvaltning. Det

er snakk om studier som er opprettet og opprettholdt for å tjene statsapparatets interesse» og «..løsningen av oppgaver for samfunnets styrende organer» (Christiansen, 1984 s. 46 og 49). Gjennom profesjonaliseringen endres forholdet mellom vitenskap og samfunn. Psykologien som vitenskap er ikke lenger bare forpliktet på vitenskapens egne normer, den skal også «levere» kunnskapsutøvere i et ekspansivt profesjonsfelt. Dens mulige rolle som uavhengig opposisjonsvitenskap kommer i skvis med dens involvering som styringsvitenskap.

Psykologi og ideologi

Psykologien har, som andre vitenskaper, vært innviklet i kunnskapsprosjekter som i ettertid har vist seg å bygge på ideologiske villfarelser (Gould, 1996; Guthrie, 1998; Erikson, 1999). Dette skal ikke utdypes her. Derimot skal jeg problematisere hvorvidt det i det hele tatt er mulig med en ikke-ideologisk psykologi. Begrepet ideologi er mangetydig (McLellan, 1986), men brukes ofte i opposisjon til vitenskap. Mens vitenskapen representerer det nøytrale, objektive og verdifrie (er), er ideologi interessebaserte eller verdiforankrede virkelighetsbilder (bør). Vitenskapen spiller en ideologisk rolle når den gir legitimitet til ideologier ved å fremstille dem som «tingenes orden». Kritisk teori, slik den sprang ut fra Institutt for sosialforskning i Frankfurt i mellomkrigstiden (Frankfurterskolen¹), hadde som ambisiøst program å bruke vitenskapen til å beskytte vitenskapen selv mot slike ideologiske villfarelser. Dagens kunnskapssosiologi tilsier at det er problematisk å opprettholde noe klart skille mellom ideologi og vitenskap (Shadish & Fuller, 1994). Implikasjonen av dette er at ideologikritikk, og kritisk teori, er noe som bør være en integrert, altså normal, del av vitenskapens selvkorreksjon. Ikke minst er dette viktig når vitenskapen gir legitimitet for profesjoner og profesjonsutøvelse.

Psykologi som normativ vitenskap

Psykologien finnes i dag overalt: i ekteseng og barnerom, i skole, barnehage og arbeidsliv, i militæret og i fengselet, i media og underholdning. Psykologer og psykologi byr frem sitt språk, sine fortolkningsperspektiver og instrumentelle strategier overfor de fleste av livets tildragelser, fra utroskap til galskap – fra lykke til sorg (Madsen, 2010). Prinsipielt er det kanskje ikke noe galt

¹Av de mest kjente kan nevnes Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Eric Fromm og Jürgen Habermas.

i det. Mennesker har alltid søkt råd og hjelp. Problemet er at de møter en psykologi uten grenser, en psykologi som i forlengelsen av sin identitetskonstruksjon henger fast i en teknisk-instrumentell selvforståelse, mens den som profesjon for lengst har tatt skrittet inn i den verdenen der fenomenene enten er skapt *av* oss eller «kommer til verden» gjennom vår bevissthet om og fortolkning av dem (subjektontologi). Siden psykologien slik har blitt en normativ vitenskap (Brinkmann, 2011), må den, som Nikolas Rose (1999) påpeker, vurderes ikke bare for det den *er*, men det den *gjør*. Som handlingsvitenskap står den følgelig overfor andre begrunnelseskrav enn vitenskaper som benyttes til å øve makt og kontroll over naturen.

Fowers (2010) har pekt på at nettopp den instrumentelle rasjonaliteten, der en strengt forsøker å holde mål og midler fra hverandre, fungerer ideologisk fordi den kamuflerer fagets normative funksjon. Et eksempel: Stilt overfor dagens atferds- og disiplinproblem både i hjem og skole er psykologiens «tilbud» evidensbaserte programmer basert på atferdsterapeutiske prinsipper som, enkelt sagt, bygger på en mål-middel-tenkning der ønskelig atferd skal utvikles ved å belønnes. Problemet er at man da trår inn på allmenmoralens felt. Og allmenmoralen er allmenmoral fordi den er autotelisk: å handle i samsvar med dens normer er et mål i seg selv (Grimen, 2008). Om høflighet skal læres fordi «det lønner seg», undergraver den sitt eget fundament. Slik vil psykologien kunne overskride sine grenser og bidra til at livsverdenens moralske selvregulering blir undergravd og kolonisert av ekspertsystemer.

Evidensdebatten

Som vitenskap er psykologien kun forpliktet på vitenskapens selvkritiske normer. Om dette var tilfellet, burde også den såkalte evidensdebatten sett noe annerledes ut. Den er utløst av at myndigheter i vestlige land stiller strengere krav til profesjonell praksis, og profesjonene svarer med empirisk dokumentasjon av «hva som virker». Denne empiriske pragmatismen overskygger fullstendig spørsmålet om *hvorfor* noe virker, og om virkningen er legitim eller ikke i normativ betydning. Og når det gjelder forskning på psykoterapi, er jo situasjonen at mange tiårs empirisk forskning ikke underbygger psykologiens identitetskonstruksjon: å utvikle en prediktiv psykoterapi på objektontologiens grunn, hvilket innebærer en stabil og lite kontekstsensitiv relasjon mellom input (terapi) og output (virkning) – nettopp slik «evidenskonseptet» krever (Ekeland, 2008, 2009). Forskingen viser at en slik stabil relasjon ikke er tilfellet når det gjelder psykoterapi (Smith & Glass, 1977; Boisvert & Faust, 2003; Wampold, 2001; Ekeland, 1999b). Derimot peker empirien mot et

kontekstuellet mønster av virksomme faktorer som gjør at denne form for praksis metateoretisk må forstås subjektontologisk, altså i perspektiv av den andre kulturen (Wampold, 2001; Ekeland, 1999a).

Konklusjon

Jeg har i denne artikkelen forsøkt å vise at psykologiens grunnlagsproblemer griper inn i vår tid, og at det i dagens situasjon er oppstått et misforhold mellom hva psykologien pretenderer å være, og hva den faktisk gjør. Mens pretensjonen er verdinøytralitet og objektivitet, er den som praksis en normativ og kulturell aktør. Mens språket er forklarende og teoriene kausalorienterte, er praksis fortolkende og hermeneutisk. Mens kunnskapen er basert på gjennomsnittsindividet og statistisk prediksjon, er praksis rettet mot individer hvis subjektivitet man aldri kan ha forhåndskunnskap om.

Mens psykologi som praksis (og profesjon) vil være opptatt av å være nyttig, kan psykologi som vitenskap imidlertid ikke være bekjent av annet enn å snakke sant, også om seg selv. I et fag som både vil være vitenskap og profesjon, er gjensidig uavhengighet derfor en viktig forutsetning. En «kritisk psykologi» handler i grunnen om en kontinuerlig anstrengelse for å se seg selv utenfra, og bør bidra til en jevn puls av selvkorreksjon.

Referanser

- Bernal, J. D. (1978). *Vitenskapens historie. Bind 2*. Oslo: Pax Forlag.
- Boisvert, C. M. & Faust, D. (2003). Leading researchers' consensus on psychotherapy research findings: Implications for the teaching and conduct of psychotherapy. *Professional psychology: Research and Practice*, 34, 508–513.
- Brinkmann, S. (2011). *Psychology as a Moral Science. Perspectives on Normativity*. New York: Springer.
- Bruland, K.-M. (2008). *Tidsskrift for Norsk Psykologforening - ideologiske og normative endringer 1974 – 2007*. Hovedoppgave. Bergen: Psykologisk Fakultet.
- Carr, D. (1987). *Interpreting Husserl: Critical and Comparative Studies*. Dordrecht: Martinus Nijhoff.
- Christiansen, B. (1984). Om psykologprofesjonens røtter. I P. A. Holter og S. Sandberg (red.), *Norsk Psykologi i 50 år*. (s. 13 - 49). Oslo: Universitetsforlaget.
- Cushman, P. (1995). *Constructing the self, constructing America*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley publishing.

- Danziger, K. (1990). *Constructing the subject: Historical Origins of Psychological Research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Danziger, K. (1997). *Naming the mind. How psychology found its language*. London: Sage.
- Ekeland, T.-J. (1999a). Evidensbasert behandling: kvalitetssikring eller instrumentalistisk mistak. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 36, 1036 - 1047.
- Ekeland, T.-J. (1999b). *Meining som medisin. Ein analyse av placebofenomenet og implikasjonar for terapi og terapeutiske teoriar*. Doktoravhandling. Psykologisk fakultet, Universitetet i Bergen.
- Ekeland, T.-J. (2008). Evidensbasert praksis. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 45, 406 - 407.
- Ekeland, T.-J. (2009). Hva er evidensen for evidensbasert praksis? I H. Grimen og L. I. Terum (red.), *Evidensbasert profesjonsutøvelse* (s. 145 - 169). Oslo: Abstrakt forlag.
- Erikson, R. (1999). *Psykoteknikk. Kulturell fabricering av personlig identitet*. Stockholm: Carssons.
- Fowers, B.J. (2010). Instrumentalism and psychology: Beyond using and being used. *Theory & Psychology*, 20, 102 - 124.
- Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge and The discourse on language*. New York: Pantheon Books. Foucault, M. (2002). *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Furedi, F. (2004). *Therapy Culture*. London: Routledge.
- Goertzen, J.R. (2008). On the Possibility of Unification. The reality and Nature of the Crisis in Psychology. *Theory Psychology*, 18, 829 - 852.
- Gould, J. G. (1996). *The mismeasure of man*. New York: Norton & Company.
- Grennes, C.E. (2009). Paradigmer, skoleretninger eller ideologier? I S.E Gullestad, B.Killingmo, & S. Magnussens, (red.), *Klinikk og laboratorium. Psykologi i hundre år* (s. 99 - 111). Oslo: Universitetsforlaget.
- Grimen, H. (2008). Profesjon og profesjonsmoral. I A. Molander & L. I. Terum, (red), *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget. Gullestad, S.E., Killingmo, B. & Magnussens, S. (red.) (2009). *Klinikk og laboratorium. Psykologi i hundre år*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Guthrie, R. V. (1998). *Even the rat was white. A historical view of psychology*. Boston: Allyn and Bacon.
- Hacking, I. (1999). *The social construction of what?* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hacking, I. (2002). *Historical ontology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

- Hilgard, E. R. and R. C. Atkinson (1967). *Introduction to psychology*. New York, Harcourt, Brace&World.
- Hillman, J. and M. Ventura (1994). *We've had a hundred years of psychotherapy - and the world's getting worse*. San Francisco, Harper San Francisco.
- Jacoby, R. (1977/1975). *Det sociale hukommelsestab*. København, Hans Reitzels Forlag.
- Koch, S. (red.). (1959 - 1963). *Psychology: A Study of a Science*. New York: McGraw-Hill.
- Koch, S. (1993). «Psychology» or «The Psychological Studies»? *American Psychologist*, 48, 902 - 904.
- Lasch, C. (1979/1982). *Den narsissistiske kultur*. Oslo: Pax forlag.
- Liedman, S. E. (1999). *I skuggan av famtiden: Modernitetens idéhistoria*. Viborg: Albert Bonniers Förlag.
- Madsen, O. J. (2010). *Den terapeutiske kultur*. Oslo: Universitetsforlaget.
- McLellan, D. (1986). *Ideology*. Milton Keynes: Open University Press.
- Nisbett, R. E. (2003) *The Geography of Thought: How Asians and Westerners Think Differently, and Why*. New York: Free Press.
- Nolan, J. L. (1998). *The therapeutic state. Justifying government at century's end*. New York: New York University Press.
- Polsky, A. J. (1993). *The rise of the therapeutic state*. Princeton: NJ, Princeton.
- Prilleltensky, I. (1989). Psychology and the status quo. *American Psychologist*, 44, 795 - 802.
- Prilleltensky, I. (2001). Emancipation, epistemology, and engagement: Challenges for critical psychology. *International Journal of Critical Psychology*, 1, 106 - 110.
- Rieff, P. (1987). *The triumph of the therapeutic. Uses of faith after Freud*. Chicago: University of Chichago Press.
- Robinson, D. N. (2001). Sigmund Koch - Philosophically Speaking. *American Psychologist*, 56, 420 - 424.
- Rose, N. (1998). *Inventing our selves*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, N. (1999). *Governing the soul. The shaping of the private self*. London: Free Association Books.
- Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (1987). *A history of modern psychology* (4. utg.). San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.
- Sennet, R. (1986/1977). *The fall of public man*. London: Faber and Faber Limited.

- Shadish, W. R. & Fuller, S. (1994). *The social psychology of science*. New York: The Guilford Press.
- Skjervheim, H. (1974). *Objektivismen og studiet av mennesket*. Oslo, Gyldendal.
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag.
- Slagstad, R. (2008). Profesjoner og kunnskapsregimer. I A. Molander & L.I. Terum, (red),
Profesjonsstudier. Oslo: Universitetsforlaget
- Smedslund, J. (1995). Psychologic: Common Sense and the pseudoempirical. In J. A. Smith, R. Harré
& L. v. Langenhove (red.), *Rethinking Psychology*. London: Sage.
- Smedslund, J. (2009). The mismatch between current research methods and the nature of
psychological phenomena: What research must learn from practitioners. *Theory &
Psychology, 19*, 778 - 795.
- Smith, M. L. og Glass, G. V. (1977). Metaanalysis of psychotherapy outcome studies. *American
Psychologist, 32*, 752 - 760.
- Snow, C. P. (2001). *De to kulturer*. Oslo: Cappelen Akademisk.
- Strand, N. (2009). 75 år med økt innflytelse. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening, 11*, 1064 - 1071.
- Teigen, K.H. (2009). Den nye psykologien. I S.E. Gullestad, B.Killingmo, & S. Magnussen (red.),
Klinikk og laboratorium (s. 17 - 43). *Psykologi i hundre år*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Teigen, K. H. (2002). One hundred years of laws in psychology. *American Journal of Psychology,*
115, 103 - 118.
- Wampold, B. E. (2001). *The great psychotherapy debate*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Wundt, W. (1920). *Erlebtes und Erkanntes* (s. 201). Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.